مافوق الطبیعه، شیمی، نجوم و ریاضیات

در آثار رازی

بنابر آنچه گفته‌اند علم وطن ندارد اما عالم صاحب وطن است. به عبارت دیگر علم یک پدیده فراملی است و اختصاص به یک ملت خاص ندارد اما دانشمند از آن ملتی است که از میان آن‌ها به پا خاسته و علم خود را جهانی کرده است.

اصرار کشورها و گاهی اوقات ملت‌ها بر اختصاص یک شاعر، هنرمند، فیلسوف و یا عالمی مشهور به ملت خود حاکی از این واقعیت است که نه تنها عالمان وطن دارند بلکه باعث افتخار ملت و کشوری هستند که به آن تعلق دارند و رقابت برای چسباندن آنان به ملل مختلف به دلیل همین امر می‌باشد.

ابوبکر محمدبن زکریای رازی حکیم و طبیب بزرگ ایران که ید طولایی در علوم دیگر همچون شیمی، ریاضی، نجوم و ... داشت نه تنها مایه فخر و مباهات ایران و جهان اسلام است بلکه فیض بخش به کل جهان در طول تاریخ و حتی زمان معاصر بوده است.

رازی علیرغم ایرانی بودنش به دلیل علم بی‌کرانش یک عالم، طبیب و حکیم جهانی است که به تمام بشریت متمدن عالم تعلق دارد. موضوعی که دانشمندان برجسته و مورخان بزرگ علم در جهان بر آن تأکید دارند.

نشریه رازی یک بار دیگر بر تعهد دایمی خود که همانا معرفی هر چه بیشتر این افتخار ملی است تأکید دارد و به همین مناسبت در شهریور ماه امسال و همزمان با سالگرد تولد او به معرفی آثاری دیگر از این دانشمند بزرگ می‌پردازد.

در این مقوله به مکتوبات رازی در باب مافوق

الطبیعه، علوم ریاضی و نجوم و همچنین علم کیمیا یا شیمی اشاره می‌شود. مطالب توضیحی در این ابواب نسبت به عناوین دیگری که در سال‌های گذشته مورد اشاره قرار گرفت، بسیار کمتر و موجزتر است. علیرغم این موضوع، برای تکمیل ذکر تألیفات رازی به درج آن‌ها پرداخته می‌شود.

آثار رازی در مافوق الطبیعه که در کتاب رازی شناس مشهور، دکتر محمود نجم آبادی ذکر گردیده، بسیار محدود و فاقد توضیحات گسترده است. از این‌رو، به نظر می‌رسد برای شناخت بیشتر این بخش از تألیفات رازی مطالعه کتاب‌ها و منابع دیگر در این زمینه ضروری است. البته، این احتمال نیز وجود دارد که این بخش از آثار رازی، در منابع دیگر تحت عناوین و یا تقسیم‌بندی دیگری درج شده باشد.

با توجه به مطالب مطروح به ذکر چند کتاب تحت عنوان مافوق الطبیعه می‌پردازیم:

■ **اَلنَّفسُ الکَبیر** (نفس بزرگ)

در اخبار الحکماء قفطی کتابی به نام فی‌النفس وجود دارد که ظاهراً باید همین کتاب باشد.

■ **اَلنّفسُ الصَغیر** (نفس کوچک)

از رساله و یا دو کتاب بالا نسخه‌ای دیده نشده اما از خلال کتب و رسائل دیگران چنین برداشت می‌شود که رازی دارای چنین تألیفاتی بوده است.

همان‌گونه که از نام این دو کتاب مستفاد می‌شود موضوع آن‌ها درباره نفس است.

■ **نَقض کتابُ الوجود لِمَنصور بن طَلحه** (نقض کتاب وجود منصور بن طلحه)

منصور بن طلحه که یکی از متکلمین اسلامی است، کتابی در باب وجود و تحت عنوان کتاب الوجود داشته که رازی آن را نقض نموده است.

■ **فِی الرُّؤیا المُنذَرَه** (خواب‌های هشیاردهنده)

این کتاب در باب خواب‌های هشیاردهنده است و در مورد تفاوت بین خواب‌های منذره و سایر اقسام خواب‌ها از جمله خواب‌های مُبَشّرِه (بشارت‌دهنده) بحث می‌کند.

■ **فی جواهر الاجسام**

در مورد جوهر یا گوهر اجسام

■ **فی اَنَّ الحَرَکَةَ مَعلومَه غَیْرَ مَرئیَّه**

در مورد این‌که حرکت دانش غیرقابل دیدن است.

■ **فی اَنَّ النفس لَیْسَت به جسم**

در مورد این‌که نفس جسم نیست (۱).

همان‌گونه که در ابتدا ذکر گردید، توضیحات در این بخش از تألیفات رازی بسیار محدود است و نیاز به مطالعه آثار و منابع دیگر دارد.

کتب ریاضی و نجوم رازی نیز مثل بخش قبل فاقد توضیحات کافی است اما از آن‌جا که باید به این سلسله از تألیفات او نیز اشاره داشت، عناوین آثار رازی در این زمینه را ذکر می‌کنیم:

■ **فِی الهیئَه**

این کتاب درباره هیئت است.

■ **کتاب سَبَبْ وُقوفُ الاَرضْ وَسَطِ الفَلَک** (علت قرار گرفتن زمین در وسط فَلک)

رازی در این کتاب علت و سبب وجود زمین را در وسط فَلَک بیان می‌دارد.

■ **رِسالَةَ فی اَنَّه لایَتَصوّر لِمَن لاریاضَةَ لَهُ بِالبُرهان اِنَّ الارض کُرْیَةَ و اِنَّ النّاس حَولِها.**

از عنوان این رساله چنین استنباط می‌شود که منظور رازی آن است که کسانی که ریاضت و زحمت علمی نکشیده‌اند تا دلیل را بفهمند نمی‌توانند درک کنند که زمین کروی است و مردم در دور آن مسکن دارند.

■ **فی غروبِ الشَّمسِ وَ الکواکِب** (درباره غروب خورشید و ستارگان)

رازی در این رساله طلوع و غروب آفتاب و کواکب را شرح داده و آن‌را ناشی از حرکت فلک می‌داند نه زمین.

■ **فی اِستدارَةِ الکواکب** (درباره کروی بودن کواکب)

در این رساله مشخص می‌شود که رازی ستارگان را کروی شکل و فاقد پستی و بلندی می‌دانسته است.

■ **قُطْر المُرَبَّع**

این کتاب در شرح قطر مربع می‌باشد.

■ **کِیفیَّةَ الاَبْصار** (چگونگی دید)

رازی در این کتاب چگوگی دیدن را که محل اختلاف فلاسفه است، شرح می‌دهد.

■ **رِسالَةٌ فِی العِلَّةِ الَّتی مِن اَجْلِها تَضیقُ النَواظِرُ فِی النّور و تَتَسَّعُ فِی الظُّلمَه** (رساله در مورد علت تنگی چشم‌ها در نور و گشادی آن‌ها در تاریکی)

رازی معتقد بوده است که چشم‌ها در نور و روشنایی تنگ و در تاریکی باز می‌شود. در این رساله این نظر رازی مطرح می‌شود.

■ **مقالةٌ فی مِقدارِ مایُمْکِنُ اَنْ یُسْتَدرَکَ مِنْ اَحکامِ النُّجومِ عَلی رایِ الفلاسفةِ الطَّبیعتین و مَنْ لَمْ یَقُل مِنْهُم اَنَّ الکواکِبَ اَحیاءٌ** (مقاله در مورد این‌که احکام ستارگان بر طبق رأی فلاسفه طبیعت‌گرا و عده‌ای از آنان که قایل به زنده بودن اختران نیستند، تا چه اندازه قابل نقد و توضیح است.)

رازی ستارگان را زنده می‌پنداشته و این نظر را در مقاله فوق بیان داشته است. این نظر رازی مخالف نظر طبیعیّن بوده است.

■ **کِتابَ سَبَبْ تَحرّکَ الفَلَک عَلی اِستدارَه** (کتاب در مورد علت حرکت کروی ستارگان)

این کتاب درباره حرکت کروی فلک می‌باشد.

■ **کتاب اِلی علی بن وَهبان** (۲)

در مورد این کتاب توضیحی ارایه نشده است.

در این‌جا آثار رازی در مورد ریاضیات و نجوم به پایان می‌رسد. در ادامه، به معرفی مکتوبات رازی در علم شیمی می‌پردازیم:

■ **کتابٌ فی اَنَّ صِناعَةَ الکیمیاءِ اِلی الوُجوبِ اَقرَبُ مِنها اِلی الاِمتناعِ** (کتاب راجع به این‌که صنعت شیمی به وجوب نزدیک‌تر است تا به امتناع)

رازی معتقد بود که صنعت کیمیا ممکن الحصول است.

■ **کتابً یَحتَوی عَلی اِثنَی عَشَرَ کتاباً** (کتاب حاوی دوازده کتاب)

این کتاب که درباره صنعت شیمی است، شامل دوازده کتاب می‌باشد.

■ **اَلاَسرار**

■ **سِرُ الاَسرار**

دو کتاب فوق در مورد صنعت کیمیا است.کتاب سر الاسرار در کتابخانه مرحوم محمدعلی تربیت وجود دارد.

■ **کتابُ الرَّد عَلی الکَنْدی فی رَدِّ علی الصِناعَه**

کندی دانشمند معروف کتابی در رد صناعت کیمیا نوشته که رازی آن‌را رد کرده است.

■ **رسالَةَ الخاصَّه:** رساله خاص

■ **اَلتَّبویب:** باب بندی

■ **رسائلُ الملوک:** رساله‌های پادشاهان

■ **کتابُ الحَجَرِ الاَصْفَرِ:** کتاب سنگ زرد

■ **فِی الرَّدِّ عَلی مُحمدِ بْنِ اللَّیث اَلرَسائلی فی رَدِّهِ عَلی الکیمیائین**

محمدبن لیث رساله‌ای در رد کیمیاگران نوشته که رازی آن‌را رد کرده است.

■ **مُنیَةُ المُتَمَنّی:** آرزوی آرزومند

■ **رِسالَةَ اِلی الوزیر ابی القاسم بنِ عُبیدالله**

■ **فی مِحْنَةِ الذَّهَبِ و الفِضَّةِ:** در آزمایش طلا و نقره

■ **اَلاَجْمارْ:** سنگ‌ها (۳)

در این‌جا کتاب‌ها و رساله‌های رازی که تحت عناوین پزشکی، حکمت، فلسفه، ریاضی، شیمی منطق، الهی و نجوم ذکر گردید به پایان رسید اما تألیفات و کتب او به پایان نرسیده است. انشاءالله در سال‌های بعد، آن مکتوبات را تحت عنوان کتب متفرقه معرفی خواهیم کرد.

دکتر سید محمد صدر

زیرنویس

۱. نجم آبادی م. مؤلفات و مصنفات ابوبکر محمدبن زکریای رازی. چاپ دوم. تهران: انتشارات دانشگاه تهران؛ ۱۳۷۱: ۲۳۳–۲۳۰.

۲. همان، صص ۲۵۷–۲۵۴

۳. همان، صص ۲۶۶–۲۵۸